

## NAJMIDDIN KUBRO OBRAZI OMON MATJON TALQINIDA

**Manzura Matnazarovna Pirnazarova** – UrDU, “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrası dotsenti, f.f.n.

Omon Matjonning oltmish yillik to‘xtovsiz, qizg‘in adabiy-ijodiy faoliyati davomida uning dostonnavis, dramaturg, shoir, tarjimon sifatidagi serqirra qiyofasi namoyon bo‘ldi. Shoir so‘nggi yillarda tragediya va nasriy tarixiy qissa janrida ham o‘z qalamini sinab ko‘rdi. Ijodkor asarlarini ko‘zdan kechirar ekanmiz, shoir ijodi davomida buyuk qomusiy olimlarimiz va shoirlarimiz Al Beruniy, Al Xorazmiy, Al Ma‘mun, Ahmad Yassaviy, Pahlavon Mahmudlarning obrazi yaratilganini ko‘rishimiz mumkin. Umuman olganda, Omon Matjon asarlarida Xorazm milliy koloriti yetakchilik qiladi. Ijodkorning “Diydor aziz” kitobiga ikki buyuk xorazmlik insonlar Najmiddin Kubro haqidagi tragediya va Xorazm malikasi To‘rabekaxonim haqidagi qissa, shuningdek, so‘nggi yillarda yaratilgan va oldingi she‘riy namunalaridan kiritilgan. Biz Omon Matjonning “Najmiddin Kubro”<sup>135</sup> tragediyasi haqida fikr yuritishni ma‘qul ko‘rdik.

Tragediya janrida yozilgan bu asarda XIII asr Xorazm tarixidagi ijtimoiy-siyosiy holatlar badiiy talqin etilgan bo‘lib, mo‘g‘ul bosqinchilarning Ko‘hna Urganchga bostirib kelishi, xonlikdagi ijtimoiy-tarixiy, ma‘naviy-axloqiy muammolar badiiy talqin etiladi. Asarda qalamga olingan davr Muhammad Xorazmshoh hukmronlik qilayotgan davr edi. Uning o‘g‘li Jaloliddin Manguberdining, Xorazm ijtimoiy-adabiy muhitida ulkan mavqega ega bo‘lgan mutasavvuf olim, Kubroviya tariqatining asoschisi Najmiddin Kubroning istilochi bosqinchilarga qarshi mardonavor kurashi xalq xotirasida, folklor namunalarida va vatanimiz tarixida oltin harflar bilan yozib qoldirilgan. Tarixdan bilamizki, Najmiddin Kubro o‘zining jonidan kechib bo‘lsa ham Vatanini himoya qilish va shu yo‘lda jon berish darajasidagi ta‘limotni olib kirdi. Omon Matjon mazkur tragediyasida milliy vatanparvar obrazini yaratadi. Faylasuf ijodkor ana shu ziddiyatlar va kurashlar, qahramonliklarga to‘la tarixiy zamonlarni to‘liq qalamga olgan.

Mazkur asarda tarixiy voqealar bilan birga insonning his-tuyg‘ulariga ta‘sir etadigan chiroyli bir tizgin asosida, chiroyli bir fikrlar asosida talqin etilgan jihatlari borki, kitobxon sifatida qalbimiz junbushga keladi. Yunon faylasufi Aristotelning “Poetika” asarida keltirilishicha, haqiqiy tragik asar odamni qayg‘uga va hasrat chekishga majbur etishi va katarsis holatini keltirib chiqarishi kerak. Bu degani qayg‘u chekib, hasrat chekib, keyin poklanish demakdir. Demak, Omon Matjonning mana shunday tragik asarlarida tasvirlangan tarixiy voqealardan avvaliga kitobxon ko‘ngli junbushga keladi, keyin undan ruhiy, ma‘naviy ozuqa oladi.

Tragediya jami besh ko‘rinishdan tashkil topgan, badiiy vaqt nuqtai nazaridan Gurganjda yuzaga kelgan, 1220-21 yillardagi ikki yillik tarixiy voqelikni o‘zida mujassam etgan. Xalq erki, vatanining ozodligi yo‘lida jonini fido etgan buyuk tarixiy shaxs, yetmish besh yoshli olim va shoir Najmiddin Kubro tragediyaning bosh qahramoni.

<sup>135</sup> Омон Матжон. Дийдор азиз. — Тошкент: Ношир, 2011.

“Najmiddin Kubro” tragediyasida Shayx Najmiddin Kubroning hayoti, uning o‘ylari, tasavvurlari shu darajada go‘zal tasvirlanadiki, hattoki oddiy bir o‘quvchining o‘zi ham uning kim ekanligini anglaydi. Biz fanda Kubroni avliyo olim sifatida bilamiz, shuningdek, ma’lum bir doira kishilari bu haqda ma’lumotga ega. Ushbu tragediya bilan tanishgan oddiy o‘quvchiga Najmiddin Kubroning shaxsiyatini shu darajada go‘zal tasvirlab beriladiki, uning kim ekanligini, tuyg‘ularini, uning qarashlarini, uning g‘oyalarini o‘quvchining butun vujudi ongli ravishda his qiladi.

Bundan tashqari, asarda Alouddin Muhammad Xorazmshoh, Jaloliddin Manguberdi, Turkan xotun, Qutbiddin O‘zloq shoh singari tarixiy shaxslar obrazi bilan bir qatorda Abdul Jalil, Abdul Xalil, Oychechak, Xojib, sharobdor, davatdor, munshi, darveshlar, maxfiylar kabi badiiy to‘qima obrazlar ham yaratilgan. Omon Matjonning ushbu tragediyasida voqealar ikki badiiy makon bo‘lmish Xonaqoh va Saroyda tasvirlanadi. Asarning yorqin tomoni shundaki, yuqorida ta’kidlaganimizdek, millatparvar, vatanparvar, komil inson Najmiddin Kubro obrazi va uning namunali hayoti, fidokorona kurashi yuksak mahorat bilan badiiy talqin etilgan. Mazkur obraz, muallif asarda ko‘p o‘rinlarda ta’kidlaganidek, yeriy in’omlaru, yeriy orzu-istaklardan ancha balandga ko‘tarilgan mukammal inson edi.

Adabiyotshunos olim Umarali Normatov o‘zining bir qancha maqolalarida Omon Matjon uslubi haqida yozar ekan, ijodkorning ijtimoiy salbiy illatlarga nisbatan o‘ta murosasiz ekanligini alohida ta’kidlab kelgan. “Najmiddin Kubro” tragediyasida jiddiy tanqid etilgan ma’naviy, ijtimoiy muammolardan biri xiyonatkorlik va sotqinlikdir. Shu jihatdan olib qaraydigan bo‘lsak, asardagi ijtimoiy illat, Omon Matjonning oldingi yillarda yozilgan “Beruniy”, “Xorazmiyning to‘rt sayohati va sakkiz bashorati”, “Pahlavon Mahmud”, “To‘g‘on” kabi dramatik dostonlarida ham tanqid ostiga olingan. Shoir insonlar aro munosabatlardagi xiyonatkorlik, sotqinlik, ko‘raolmaslik singari ijtimoiy salbiy illatlarni qizil ip misoli ko‘pgina asarlarida davomiy o‘rganadi, ayovsiz fosh etadi. Shoir she’rlaridan ham bunga misollar keltirishimiz mumkin, albatta.

Asarda Najmiddin Kubro nutqi, monolog va dialoglari faylasufona mahorat bilan badiiy talqin qilingan va haqiqiy ma’noda tarbiyaviy-ma’rifiyligi bilan ahamiyatlidir. Tragediyaning nihoyasida Najmiddin Kubro o‘z ona tuprog‘ini dushmanidan himoya qilish uchun muridlari bilan birgalikda bosqinchilarga qarshi kurashayotganini tasvirlar ekan, qahramon tilidan shunday fikrlarni keltiradi: *“Vatan bilan birlashmoq barcha e’tiqodlarning oliyjanob ibtidosidir! Dema Shayx Najmiddin Kubro o‘z vatanini hech qachon, hech qanday sharoitda, hech qanday mukofot va tortiqlar evaziga tark etmaydi! Arzimas joni, umri evaziga Vatanini og‘ir soatda yolg‘iz qoldirmaydi, tashlamaydi! Hech qachon Ona makon, Ota maskan ustida g‘ayur yovlar yalovlarining erkin hilpirashiga yo‘l qo‘ya olmaydi! Alvado xoru-zor toptalgan Vatan! Assalom erk tashna, ozod ruh Vatan!”*<sup>136</sup> deya dushman bayrog‘ini sindirib, qo‘lida mahkam tutganicha jon taslim etadi. Ko‘rinadiki, asarda Najmiddin Kubro tomonidan aytilgan iltijo, avliyoning ilohiy qudrati va kuchi bilan ishlatgan tilsimi tragediyaning eng muvaffaqiyatli o‘rinlaridir. Qahramonning jon holatda Ona Vatan haqqi-hurmati uchun iltijo etishidan so‘ng, osmonda kuchli

<sup>136</sup> Омон Матжон. Дийдор азиз. Тошкент: Ношир, 2011.

guldirash, momaqaldiraqlar chaqiladi va Gurganj oldida kumushrang parda paydo bo'lib, shahar darvozasi bosqinchilar uchun ko'rinmay qolib, g'oyib bo'ladi. Lekin Najmiddin Kubro yurtdoshlari bemalol dushman xatti-harakatini ko'ra olardi. Shu o'rinda yana xoinlik yuzaga keladi. Mo'g'ul qo'shiniga asir tushgan Muhammad Xorazmshohning o'g'li O'zloq shoh xalqiga, yurtiga xiyonat qiladi. Najmiddin Kubro iltijolari tufayli faqatgina xorazmlik odamning ko'ziga ko'rinadigan qilib, lekin dushman uchun tilsimlangan shahar bosqinchilar tarafga o'tib olgan O'zloq shoh yo'lboshchiligida Gurganj darvozasi mo'g'ullarga ochib beriladi.

Asarda qo'llanilgan bu kabi ilohiy holatlar, ya'ni dushman ko'zidan yashirilgan shahar darvozasi, sotqinlik tufayli kumushrang parda to'siqning g'oyib bo'lishi motivi juda sodda bo'lgani holida unga teskari ravishda juda ishonarli, jonli, ta'sirchan chiqqan.

Tragediya haqidagi nazariyaga asoslanadigan bo'lsak, har qanday tragik asarda bosh qahramonlar o'rtasida, avvalo, o'sha fojeani yuzaga kelishi uchun sabab bo'lgan ichki to'qnashuvlar, ziddiyatlar, kurashlar aks etishi kerak. Asarga e'tibor qilaylik, keltirilgan to'qnashuvlar, kuchli ziddiyatlar Najmiddin Kubro atrofida emas, aksincha, asardagi boshqa qahramonlar, jumladan, Jaloliddin Manguberdi va O'zloq shoh, Turkan xotun va Jaloliddin Manguberdi, hattoki ona bola, Xorazmshoh va onasi Turkan xotun o'rtasidagi ichki to'qnashuvlar, qarama-qarshiliklar ko'rsatilgan. Shuningdek, obrazlarga realistik belgilarni kiritgan. Masalan, tarixiy shaxslardan Xorazmshoh obrazi e'tiborimizni jalb qiladi. Mo'g'ul elchisi kelgani va bu vaziyatda davlatga qanday xavf bo'lib turgan holatda ham shoh sharob keltirishlarini so'rayapti. Bu oddiy holat bo'lishi mumkin, lekin uni asosiy maqsaddan ko'ra o'zining shaxsiy manfaati, shaxsiy mayllarini birinchi o'ringa qo'ygani detallar bilan ko'rsatilganini anglashimiz mumkin. Asardagi ushbu tasvirlar Omon Matjonning original uslubini namoyish etib turibdi. Shu bilan birga tragediyada qo'llanilgan mifologizm o'zbek dramaturgiyasida hali shu paytgacha ijodiy tajribada sinalmagan edi.

Umuman olganda, Omon Matjon asarlari adabiy jarayonda yangilik bo'lgan asarlar hisoblanadi. Uning she'riyatida, dostonlarida, dramatik asarlarida ham epik ko'lam namoyon bo'lgan. Aytmoqchi bo'lgan fikrlarining zalvorini, jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni, mavzularni ko'tarib chiqqanligi bilan ahamiyati yuqori ekanligini ko'rishimiz mumkin. Nima uchun Omon Matjon Najmiddin Kubro mavzusiga murojaat qilgan, degan haqli savol tug'iladi. Bu, avvalo, vatan mavzusi, vatanparvarlikning muqaddas ekanligini ta'kidlash edi. Shuningdk, bu asarni yaratilgan davrdan tashqari hamma zamonlardagi ahamiyati yuqori bo'lishiga kitobxon sifatida ishonamiz, sababi bugungi globallashuv jarayonlarda, umuman millat va til masalasida yashab qolishga kurash ketayotgan bir zamonda vatanparvarlik tuyg'usi, vatanning nima ekanligi, mohiyatini anglatish uchun bu kabi asarlar o'zining dolzarbligini yo'qotmaydi. Eng qizig'i, Najmiddin Kubro obrazi uning uchun tayyor komil inson obrazi bo'lgan. U Kubroviya tariqatini chuqur o'rganganligi, Najmiddin Kubro kabi insonning qanday xususiyatlari bo'lsa, ya'ni koinotda ham, borliqda ham mana shu barcha xususiyatlar mavjud ekanligini badiiy asarda ishonarli ifodalangan. Omon Matjonning ilodkor sifatidagi mahorati shundaki, hamma davrlarda ham vatan uchun jonini berish eng oliy sharaf, eng yuksak bir ish ekanligini ko'rsatib berish bilan birga bosh qahramon orqali inson taqdirga hech

qanday qarshilik qilolmasligi, banda bu o'rinda ojiz ekanligini qiziqarli voqealar fonida yoritib bergan.,,Najmiddin Kubro" dramasidagi asosiy konfliktni manfaatparast, xudbin, o'ziga katta baho beradigan kimsalar bilan iymon-e'tiqodi hammaga ibrat bo'ladigan, ezgu fazilatlari o'zida jo bo'lgan insonlar bilan bo'lgan kurashda zohir topadi. Najmiddin Kubro tom ma'noda asarga iymon-e'tiqod ramzi sifatida kiritilganligini ko'rishimiz mumkin. Shayx Najmiddin Kubro hazratlarini asar oxirida dushman bayrog'ini qulatib, changallagancha jon berishi bu uning uchun fojea emas, aslida, Kubro hazratlari uchun sharaf edi. Bilamizki, adabiyotda tarixiy mavzuda yozilgan tragediya bo'ladimi, drama bo'ladimi, roman bo'ladimi tarixiy asarlarning o'zak mohiyatida zamonaviy muammolar qo'yiladi. Ya'ni bugungi kunning muhim muammolari asosiy muammo sifatida ko'rsatiladi. Demak, tarixiy shaxslar hayoti orqali, tarixiy shaxslarning ibratli ishlari orqali bugungi kun o'quvchisiga yaxshi bir ma'rifiy, o'rnak bo'ladigan voqealarni, fazilatlarni ko'rsatib berish asosiy o'rinda turadi. Shu ma'noda Omon Matjonning mazkur tragediyasi nihoyatda ahamiyatlidir.